

SISTEME POLITICE COMPARATE

ANALIZA COMPARATĂ ÎN ȘTIINȚELE POLITICE

Prof. univ. dr. Carpinschi Anton

Analiza comparată. Concepte și definiții

Provenind din latinescul *comparatio*, cu sensul de “constituirea unei perechi”, termenul de “comparație” desemnează “operația mentală de apropiere a două sau mai multe lucruri cu scopul determinării asemănarilor și diferențelor dintre ele. (...). Metoda comparativă constă în căutarea explicației faptelor prin compararea lor cu altele de același gen, asemănătoare sau contrastante. Ea este întrebuințată atunci când este imposibilă obținerea, precum în științele fizice, a datelor identice, sigure și pur obiective. Este metoda esențială în cazul științelor umane, acolo unde nu se pot efectua experimente riguroase”¹. Așadar, metoda comparației și-a găsit domeniul de aplicație în filosofia socială și politică și, ulterior, în științele socio-umane. Esențială în orice studiu științific, comparația înseamnă, înainte de toate, apropierea și confruntarea faptelor descrise, prealabil, în mod separat; degajarea asemănarilor și deosebirilor, gruparea lor în genuri și clase; în sfârșit, interpretarea și justificarea similarităților și diferențelor dintre fapte cu scopul descoperirii elementelor universale dintr-un fenomen local, a unor regularități tendențiale și eventuale legități cu valoare generalizatoare și funcție explicativă.

Modalitate de abordare științifică în antropologia culturală și sociologia comparativă, metoda comparației are, însă, origini mult mai vechi în gândirea politică. Reflecțiile lui Platon² asupra tipurilor de constituții în funcție de tipurile sufletului omenesc, urmate de cercetarea structurii statelor, examinarea sistematică a constituțiilor și clasificarea formelor de guvernământ de către Aristotel³, marchează intrarea analizei comparate în spațiul filosofiei politice. Clasificarea sistemelor de guvernare și compararea regimurilor politice a rămas, de atunci, una din preocupările constante ale cunoașterii politice. Astfel, de-a lungul timpului, perspectiva comparativă s-a constituit într-o achiziție teoretico-metodologică importantă menită să explice asemănările și deosebirile dintre fenomenele politice la scară planetară, regională, națională, sau locală. De altfel, rolul perspectivei comparative în analiza fenomenelor politice îl făcuse pe Alexis de Tocqueville, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, să afirme că “mintea omenească nu știe cum să opereze dacă nu face comparații”. Comentând, către sfârșitul secolului al XX-lea, afirmația gânditorului francez, o serie de cercetători americani - printre care, Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr. și Robert J. Mundt -, au ajuns să considere comparația drept *nucleul metodologic* al metodei științifice. Pentru acești autori, compararea trecutului și prezentului propriei națiuni cu acela al altor națiuni ajută în procesele de evaluare și aprofundare a experienței instituțiilor naționale. Examinarea politicii altor societăți permite lărgirea perspectivei asupra alternativelor politice și relevă, totodată, soluții la nivelul vieții politice naționale. Analiza politică comparată facilitează, de asemenea,

¹ Paul Foulquié, *Dictionnaire de la langue philosophique*, 6-ème édition, Presses Universitaires de France, Paris, 1992.

² Platon, *Republica*, în: Platon, *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

³ Aristotel, *Politica*, Cărțile a II-a și a VI-a, Editura “Cultura Națională”, 1924 (reeditat la Editura “Antet”, 1996).

testarea teoriilor schimbării și modernizării politice⁴. Referindu-se la avantajele comparației internaționale, Mattei Dogan și Dominique Pelassy arată, la rândul lor, că aceasta “ascute percepția” fenomenelor politice. “Ea este calea cea mai adecvată pentru a discerne ce este banal și ce este singular, pentru a pune în lumină originalitatea contextelor naționale, a cerceta în același timp constante, legi tendențiale, variabile cu semnificație universală. Ea permite clasarea fenomenelor politice, ierarhizarea lor, demontarea mecanismelor care le provoacă. Ea nutrește cele mai bune teorii, dovedindu-se o adevărată pârgheie a cunoașterii. În acest sens, comparația internațională nu este o artă gratuită, ci o știință care merită să fie cultivată”⁵.

Deși se ocupă cu teme clasice - tipologia regimurilor, schimbarea sistemelor, democrația și alternativele sale -, analiza politică comparată nu este o disciplină definibilă în termenii unui singur câmp de studiu. În pofida numeroaselor cercetări auto-intitulate comparative, “studiile comparative - remarca Roy C. Macridis - nu au fost comparative până acum decât în formă”⁶. Și Jean Blondel aprecia că “în știința politică contemporană, comparativismul ocupă un loc foarte important, dar prost asumat, un rol, în principiu, esențial, dar insuficient valorificat. Comparativismul a generat nenumărate controverse; el este continuu invocat, dar foarte puțin practicat într-o manieră sistematică. Se etichetează cu numele de comparativism ceea ce adesea nu este decât prezentarea paralelă sau succesivă, de instituții, proceduri și comportamente. (...). A încerca, în mod plener, o analiză comparată pare a fi ceva deasupra forțelor numeroșilor politologi, chiar și a celor ce-și mărturisesc devotamentul pentru < ideologia > comparativă”⁷. Este o realitate ce se explică - după părerea noastră -, prin faptul că analiza comparată nu este numai un domeniu, o ramură a științei politice, ci și o metodă. Analiza politică comparată este o orientare teoretico-metodologică, un mod de abordare cognitivă ce prezintă propriile valențe și limite și nu, pur și simplu, o disciplină de ramură în câmpul științelor politice. Faptul că analiza politică comparată este o metodă de studiu cu vocație sistemică, o manieră explicativă ce transgresează cercetarea empirică a unei singure țări, zone sau regiuni, ne permite să o evaluăm prin analiza sistemelor. Nu întâmplător, dezvoltarea analizei comparate a sistemelor politice este legată de avântul sistemismului structuro-funcționalist al anilor 50-60. Atunci, analiza comparată a căpătat o mare deschidere spre cercetarea aspectelor structuro-funcționale ale proceselor de dezvoltare și modernizare din diferite regiuni ale lumii. Depășind perspectiva instituțională, analiza comparată și-a sporit forța analitică datorită abordării sistemice a fenomenelor și proceselor politice.

⁴ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Robert J. Mundt, *Comparative Politics. A Theoretical Framework*, Second Editin, Harper Collins College Publishers Inc., New York, 1996, p. 26.

⁵ Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, Editura Alternative, București, 1993, p. 5.

⁶ Roy C. Macridis, *The Study of Comparative Government*, Random House, New York, 1955, p.7.

⁷ Jean Blondel, Jean Blondel, *Généralités: le comparatisme*, în volumul: *Traité de science politique* (publié sous la direction de Madeleine Grawitz et Jean Leca), T. 2, Presses Universitaire de France, Paris, 1985, p.1.

Motivele interesului pentru studiul comparativ în analiza politică sunt, aşadar, bine întemeiate. Pentru Andrew Heywood, de pildă, “interesul pentru clasificarea sistemelor politice se explică prin două motive. În primul rând, clasificarea este un ajutor esenţial pentru *înţelegerea* (subl. aut.) politicii şi guvernării. Ca, de altfel, în majoritatea ştiinţelor sociale, înţelegerea în politică este dobândită, în mare măsură, printr-un proces de comparare datorită faptului că metodele experimentale sunt, în general, inaplicabile în domeniile socialului şi politicului. Nu este posibilă, de pildă, testarea capacităţii de monitorizare a guvernului Statelor Unite în ipotetica ipostază a abandonării separării puterilor; de asemenea, nu putem şti dacă sistemul comunist ar fi supravieţuit în URSS în condiţiile iniţierii reformelor cu o generaţie mai devreme. În consecinţă, comparăm pentru a pune în relief ceea ce studiem (cu atât mai mult cu cât în societate şi politică nu se pot face experienţe precum în fizică sau chimie - n.n.). În lumina similarităţilor şi diferenţelor ce se pot stabili între colecţiile de fapte, comparaţia ne ajută să distingem între semnificativ şi non-semnificativ. În acest proces putem avansa şi testa, într-o anumită măsură, teorii, ipoteze şi concepte. (...). Încercarea de a clasifica sistemele de conducere este, aşadar, un procedeu util atunci când trebuie să facem procesul comparaţiei mai metodic şi sistematic. Al doilea scop al clasificării este facilitarea *evaluării* (...). Cu alte cuvinte, înţelegerea descriptivă este strâns legată de judecăţile normative: întrebările despre *ce este* sunt legate cu acelea despre *ce ar putea fi* (...). Numai o abordare comparativă poate permite, de pildă, să luăm în considerare probleme precum: < ar putea fi bine recepţionată şi încurajată tranziţia spre democraţia liberală în Rusia şi în alte foste state comuniste? >, < ar putea India abandona federalismul în favoarea unui alt sistem unitar or regional de independenţă? >, sau, ar putea Regatul Unit adopta o constituţie < scrisă > şi o declaraţie a drepturilor?”⁸.

Problematică, dimensiuni, metode

Rămânând în perimetrul problematicii analizei comparate, ne vom raporta la un studiu de factură paradigmatică semnat de Giovanni Sartori⁹. Politologul italian supune analiza comparată tirului conjugat a trei întrebări importante: “de ce comparăm?”, “ce este comparabil?” şi “cum comparăm?”. Comparăm pentru a controla, răspunde Giovanni Sartori la prima întrebare. Raţiunea comparării constă în obligaţia de a controla şi verifica. Dar, ce poate fi supus procesului comparării? Putem, oare, compara orice fel de entităţi şi proprietăţi? Răspunsul la această întrebare este deosebit de nuanţat. Diferitele entităţi sunt comparabile în ceea ce priveşte anumite proprietăţi, şi incomparabile în ceea ce priveşte alte proprietăţi. Atunci când două entităţi sunt similare din toate punctele de vedere, practic avem de-a face cu o singură entitate, iar - din punct de vedere comparativ -, cu o situaţie nesemnificativă. Atunci când caracteristicile a două entităţi sunt diferite din toate punctele de vedere, comparaţia devine inoperantă şi lipsită de sens. Rezultă, de aici, că doar atunci când trăsăturile a două sau mai multe entităţi sunt, în acelaşi timp, parţial asemănătoare şi parţial diferite, entităţile sunt comparabile. A compara înseamnă a asimila şi, totodată, a diferenţia dintr-un anumit punct de vedere; a raporta, în permanenţă, asimilările şi

⁸ Andrew Heywood, *Politics*, Macmillan, 1997, pp. 24-25.

⁹ Giovanni Sartori, *Compare Why and How. Comparing, Miscomparing and the Comparative Method*, în *Comparing Nations. Concepts, Strategies, Substance* (edited by Mattei Dogan and Ali Kazancigil), Blackwell, 1994, pp. 14 -34.

diferențierile dintre două sau mai multe entități. Cum se poate, însă, realiza practic această operație? Deci, în ultimă instanță, cum comparăm? Există diferite posibilități concrete de concepere a strategiei unei analize comparative dar, importantă din punct de vedere metodologic rămâne alternarea perspectivei individualizante și a celei generalizante în căutarea permanentă a explicațiilor echilibrate și contextuale.

Cum s-ar putea aplica, însă, în cazul științelor politice aceste considerente epistemologice atât de abstracte? În cazul științelor politice analiza comparată urmărește trecerea de la prezentarea datelor și descrierea realităților empirice la explicarea sistematică a fenomenelor și proceselor politice. Pentru a reuși acest traseu cognitiv, analiza comparată trebuie să-și precizeze identitatea căci - după cum arată R. Hague, M. Harrop și S. Breslin -, “conținutul și hotarele politicii comparate sunt insuficient delimitate, aceasta fiind, într-o anumită măsură, un compus ambiguu, adică metodă și domeniu (disciplină), în același timp”¹⁰. În aceste condiții - atât în ipostaza de *metodă* cât și în aceea de *domeniu*, sau de “domeniu caracterizat printr-o metodă” (conform inspiratei formule a lui Giovanni Sartori) -, apreciem că *politicile comparate* se constituie într-un *efort analitic de explicare a complexității, înțelegere a diversității și depășire a etnocentrismelor*. Poziții epistemologice asemănătoare împărtășesc și alți autori. Pentru Adam Przeworski, de pildă, “un consens există deja, cercetarea comparativă constă nu în a compara ci în a explica. Scopul general al unei cercetării transnaționale este acela de a înțelege”¹¹. Într-o manieră similară, Charles C. Ragin consideră că analiza comparată “furnizează cheia înțelegerii, explicării și interpretării”¹², iar Lawrence C. Mayer definește politicile comparate drept un domeniu al cărui scop este “construirea unei teorii explicative empiric verificabilă”¹³. În ceea ce-i privește pe J. L. Cantori și A. H. Ziegler, aceștia consideră că “analiza comparată este mai înclinată spre interpretare decât spre explicație”, diferența dintre cele două metode fiind aceea că explicația “caută să demonstreze validitatea concluziilor sale”, în timp ce interpretarea “caută să convingă numai prin mijloacele persuasiunii”¹⁴.

Din perspectiva desfășurării cercetării empirice, analiza comparată cunoaște o anumită succesiune de faze: definirea subiectului; formularea ipotezelor; operaționalizarea conceptelor; delimitarea sectorială a câmpului optim de cercetare; selectarea datelor și compararea indicatorilor reprezentativi; interpretarea informațiilor și conceptualizarea datelor; construcția și dinamica modelelor comprehensive; realizarea clasificărilor și sintezelor tipologice; evaluarea comparativă și predicția probabilistă. Fiecare fază își are importanța proprie în evaluarea datelor și înțelegerea problemei cercetate prin intermediul cadrelor conceptuale proiectate supuse, astfel, unei

¹⁰ Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin, *Comparative Government and Politics. An Introduction*, 4 th edition, Macmillan, 1998, p. 272.

¹¹ Adam Przeworski, *Methods of Cross-National Research, 1970 - 83; An Overview*, în M. Dierkes et al. (eds), *Comparative Policy Research: learning from experience*, Aldershot: Gower, 1987, p.35.

¹² Charles C. Ragin, *The Comparative Method: moving beyond qualitative and quantitative strategies*, Berkeley, California, University of California Press, 1987, p.6.

¹³ Lawrence C. Mayer, *Redefining Comparative Politics*, Newbury Park, California, Sage, 1989, p.12.

¹⁴ J. L. Cantori and A. H. Ziegler (eds), *Comparative Politics in the Post-Behavioral Era*, Boulder, Col.:Lynne Rienner, 1988, p. 418.

permanente testări. Confrunțați cu o varietate de contexte regionale, naționale, locale, comparații trebuie să apeleze la cadre conceptuale și categorii analitice “internaționalizate”, capabile să faciliteze trecerea de la un context la altul și să selecteze, totodată, diferențele și similitudinile semnificative, precum și regularitățile tendențiale. Se constituie, astfel, o adevărată “armătură teoretică” ce orientează cercetarea, de la caz la caz, spre filosofia istoriei sau spre studiile prospective aplicate. Indiferent, însă, de traiectoria ulterioară a cercetării, pentru a deveni mai performantă, analiza comparată trebuie să introducă fiecare cercetare în contextul mai larg al generalizărilor conceptuale. “Numai ceea ce rămâne constant individualizează, oricât de abstract sau de general ar fi”¹⁵. Perceperea particularităților imperiului roman, sistemului colonial britanic, lagărului comunist sovietic, sau ale imperialismului economic american presupune formarea unei idei despre imperialism, în genere. Cu alte cuvinte, avem nevoie - după cum spuneau Mattei Dogan și Dominique Pelassy -, de conceptul de catedrală gotică pentru a putea aprecia originalitatea catedralelor din Burgos, Milano, Strasbourg, sau Köln¹⁶.

În ceea ce privește proiectarea nivelurilor și dimensiunilor analizei politice comparate, construcția cadrelor conceptuale și a “armăturii teoretice” adecvate, există o serie de puncte de vedere, unele mai apropiate, altele mai distanțate. Putem face însă, de la început, mențiunea că aceste puncte de vedere îmbină perspectiva *substanțialistă* asupra analizei comparate considerată domeniu, disciplină academică, cu perspectiva *metodologică* ce privește analiza comparată ca metodă de cercetare interdisciplinară specifică tuturor științelor sociale. Având în vedere importanța subiectului, inclusiv pentru identificarea principalelor tipuri și forme ale comparativismului politologic, vom trece în revistă câteva din punctele de vedere mai importante exprimate în literatura de specialitate. Astfel, pentru Peter Mair¹⁷, “comparative politics” se constituie la trei niveluri ce pot fi corelate. Primul și cel mai simplu este studiul diferitelor țări, cel mai adesea izolate unele de altele. Se procedează la descrierea parametrilor acestora fără a se scoate în relief corelațiile. Al doilea nivel, mai relevant, este comparația sistematică între țări cu intenția identificării și explicării diferențelor și similarităților. Al treilea nivel al politicii comparate este centrat pe metoda cercetării; este vorba despre elaborarea regulilor și standardelor vizând desfășurarea și perfecționarea cercetării, posibilitățile și limitele metodei comparative. Alți cercetători, precum Tom Mackie și David Marsh, apreciază că “există trei tipuri majore de analiză comparativă: studiile de caz ale țărilor individuale în interiorul aceluiași cadru comparativ; studiile sistematice asupra unui număr limitat de țări și comparațiile globale bazate pe analize statistice”¹⁸.

O perspectivă analitică fructuoasă asupra nivelurilor și dimensiunilor analizei comparative este cea metodologică asupra căreia vom insista în continuare. Astfel, pentru Rod Hague, Martin Harrop și Shaun Breslin, “patru membri principali din

¹⁵ Paul Veyne, *L'inventaire des différences*, Seuil, Paris, 1976, p. 18.

¹⁶ Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *op.cit.*, p. 15.

¹⁷ Peter Mair, *Comparative Politics: An Overview*, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 309-310.

¹⁸ Tom Mackie and David Marsh, *The Comparative Method*, în volumul: *Theory and Methods in Political Science*, edited by David Marsh and Gerry Stocker, Macmillan Press Ltd, London, 1995, p.176.

familia metodelor sunt utilizați în analiza politică comparată: *studiile de caz, comparațiile focalizate, tabelele de adevăr și abordările statistice*. (...). Toate aceste metode se bazează pe contrastul dintre cercetările de caz și cercetările orientate pe variabile”¹⁹. Dacă cercetările de caz urmăresc realizarea unei descrieri detaliate a unui loc specific căutând, în același timp, semnificația dincolo de limitele de caz, cercetările orientate pe variabile își propun stabilirea relațiilor dintre factorii utilizați în numeroasele studii de caz. Importanța variabilelor în analiza comparată a sistemelor politice ne determină să insistăm asupra conceptului de variabilă, a caracteristicilor și principalelor tipuri de variabile. Variabilele sunt diferitele entități pe care le măsurăm, controlăm sau manipulăm într-o cercetare. Variabilele independente sunt cele pe care le considerăm că nu depind de alte variabile implicate, în timp ce variabilele dependente au valorile determinate de primele. În general, este dificil de făcut o distincție clară între cele două tipuri, o variabilă dependentă într-o cercetare putând fi independentă în alta. Două variabile sunt în relație dacă într-un set de observații valorile acestora sunt distribuite într-o manieră consistentă. Cu alte cuvinte, valorile unor variabile sunt corelate dacă acestea corespund în mod sistematic unora altora. Pe baza relațiilor dintre variabile descoperim corelații și sensuri, în afara cărora orice cercetare este de neconceput. Vom prezenta, în continuare, fiecare din cele patru metode amintite deja ca utilizate în politicile comparate.

Studiile de caz. În studiile de caz, obiectivul este furnizarea unei relatări detaliate asupra unui episod sau a unei teme de mai largă audiență: de pildă, studierea specificului unei lovituri militare sau examinarea unei revoluții dintr-o țară sau regiune anume. După cum arăta H. Scarrow încă din anul 1969, studiile de caz au o contribuție importantă la cunoașterea politică dacă “analiza este făcută dintr-o perspectivă comparativă ce ne asigură că descrierea cazurilor particulare poate fi evaluată în termenii unor constructe analitice mai largi”²⁰. Aceasta înseamnă că nu putem da o explicație valabilă unui caz particular decât pe baza unor ipoteze generale verificabile în varii contexte. Cu alte cuvinte, un singur caz, dacă este semnificativ și bine ales, poate oferi explicații valide și ilustrări detaliate pentru teme de mai larg interes; de pildă, SUA pentru regimul prezidențial, Japonia pentru “revoluția modernizării” în Extremul Orient, Australia pentru republicanismul federal, țările scandinave ca model de stabilitate politică, Tailanda pentru felul în care țările Asiei de est au răspuns la criza financiară de la sfârșitul anilor '90, Benin pentru studiul democratizării în Africa, Internetul ca ilustrare a controlului informațional global asupra crimei organizate la scară planetară, etc.

Natura problemei analizate este, de asemenea, un factor important pentru a decide dacă un studiu de caz are sau nu valoare pentru un comparatist. “Studiile concentrate asupra unor date structurate sau sistemice - arată Dogan și Pelassy -, au mai multe șanse pentru că sistemul politic se dovedește deja a avea o matrice universală; adică este înzestrat cu un set general și relevant de probleme și permite trecerea de la o experiență particulară la o alta (...). Studii de caz operând cu segmente ale sistemului politic cum ar fi parlamentele sau partidele sunt, în general, mai relevante pentru o perspectivă comparativă, decât analizele consacrate ideologiilor (...). Perspectiva comparativă este favorizată când analistul subliniază ,

¹⁹ Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin, *op.cit.*, p. 273.

²⁰ H. Scarrow, *Comparative Political Analysis*, Harper & Row, New York, 1969, p.7.

așa cum a făcut Max Weber în studiul său clasic despre eticile religioase, modul în care ideologia afectează comportamentul și diversele procese”²¹. Prin studiile de caz se aprofundează, așadar, subiectul acceptat deja în cadrul disciplinei ca semnificativ. În felul acesta, studiile de caz sugerează strategii pentru selectarea unor topici (subiecte). În practică, ele folosesc multiple metode și tehnici de cercetare. De aceea, se și acceptă existența mai multor tipuri de studii de caz: reprezentative, prototipice, deviante, cruciale, arhetipale.

Cazurile reprezentative sunt prima și cea mai comună formă a studiilor de caz deoarece prin ele se selectează cazurile tipice. De pildă, Polonia pentru tranziția post-comunistă. *Cazurile prototipice* sunt tipul secund al studiilor de caz. De data aceasta un subiect este ales nu pentru că este reprezentativ (tipic), ci pentru că se așteaptă și se contează să devină astfel, după formula “prezentul lor este viitorul nostru”. Astfel, în secolul al XIX-lea Alexis de Tocqueville a studiat America datorită interesului său pentru noua politică a democrației (“dorința mea a fost să găsesc acolo cunoaștințe din care am putea extrage noi înșine un profit”). Astăzi, europenii încă privesc spre SUA ca spre un port-drapel al inovațiilor tehnologice și al marilor tendințe economice. Ca întotdeauna, însă, influența prototipurilor asupra outsiderilor rămâne deschisă, pozitivă sau negativă. *Cazurile deviante* se bazează pe o logică diferită în raport cu cele reprezentative și prototipice. Scopul cazului deviant este să arunce lumină asupra a ceea ce este excepțional și atipic. De pildă, țări unde comuniștii rămân la putere, or în care guvernează militarii, țări ce se dovedesc, astfel, imune la procesul de democratizare și după revoluția anticomunistă. Sau, de ce India este o excepție de la teza conform căreia democrația presupune prosperitate? Un alt caz atipic este analizat în studiul lui Richard Rhodes privind nedevoltarea în Anglia - datorită caracterului insular al geopoliticii Marii Britanii -, a unei puteri centrale birocratice până la mijlocul secolului al XIX-lea (mult mai târziu decât majoritatea țărilor din Europa occidentală)²². *Cazurile cruciale* sunt uneori comandate, dar sunt mai rar folosite în analiza comparată. Ideea de bază este aceea a testării teoriei în condițiile cele mai puțin favorabile; dacă o propoziție poate fi verificată în condițiile cele mai puțin favorabile pentru validitatea ei, este probabil ca ea să fie validă în toate celelalte circumstanțe. Dacă democrațiile se consolidează într-o serie de țări lipsite până acum de experiența unei asemenea forme de guvernământ, atunci putem fi siguri că mișcarea modernă către democrație este semnificativă. Dacă, de pildă, aflăm tendințe de democratizare în Arabia Saudită, atunci am asista, desigur, la un caz crucial de democratizare. În sfârșit, *cazurile arhetipale* sunt acelea care creează categorii analitice, cazuri emblematice cu mare forță de iradiere. Revoluția Franceză dela 1789, de pildă, este arhetipul revoluției moderne, matricea formatoare a ideii de revoluție politică modernă. În mod asemănător, prezidenția americană este mai mult decât ilustrarea sistemului prezidențial de guvernare; ea este modelul ce a influențat toate tentativele de creare și implantare a unui asemenea sistem politic, în special în America Latină.

²¹ Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *op.cit.*, p. 124.

²² Richard Rhodes, *State-building Without a Bureaucracy: The Case of the United Kingdom*, în volumul: *Essays in Honour of J.F.P. Blondel*, ed. I. Budge and D. McKay, Sage, Thousand Oaks, California and London, 1994, pp. 165-188.

Comparațiile focalizate. Situate între studiile de caz și analizele statistice, comparațiile focalizate pun în lumină modalitățile de interacțiune ale unui mic număr de factori importanți pentru analiza unui proces politic dintr-un număr redus de țări. Cel mai adesea, numărul de țări este de două sau trei, o comparație binară²³ sau triangulară, așadar. Accentul este pus pe comparație, pe relația dinamică între factori și nu pe situația de caz dintr-o țară. Iată câteva exemple: în anul 1974 apărea studiul clasic al lui Hugh Hecho privind compararea asigurărilor de șomaj, a pensiilor de vârstă și a câștigurilor suplimentare în Marea Britanie și Suedia. În ambele țări, conchide autorul, birocrăția a fost principalul agent al proiectării politicilor din acest domeniu²⁴. R. Kudrle și T. Marmor au comparat în 1981 dezvoltarea programelor de securitate socială în SUA și Canada. Ei au argumentat că prezența elementelor din aripa stânga și a ideologiei paternaliste explică nivelurile mai ridicate ale cheltuielilor sociale în cadrul programelor de dezvoltare din Canada²⁵. Și Samuel Lipset a comparat în 1990 stadiul culturilor politice în SUA și Canada, explicând diferențele prin originile revoluționare ale societății americane bazate pe libertatea individuală²⁶. Interesează, așadar, comportamentul comparat al sistemelor politice dintr-un mic număr de țări, în contextul desfășurării unor fenomene importante: revoluții politice, tranziții democratice, procese modernizatoare, evoluții ale culturii politice și transformări în nivelul educației civice etc. Comparațiile focalizate sunt sensibile la dimensiunea istorică, la factorul timp făcând, astfel, posibile analogiile istorice ca metodă de prognoză. Deși istoria nu se repetă niciodată la fel, anumite aspecte ale prezentului pot semăna cu anumite situații istorice cunoscute. În aceste condiții, deoarece consecințele acestor situații istorice se cunosc, se pot prevedea consecințele situației prezente. Dar, trebuie să evaluăm critic situațiile comparate pentru a stabili validitatea analogiei. Numai astfel putem evita analogiile istorice forțate, evaluările politice greșite și concluziile strategice eronate.

Un exemplu de analogie istorică falsă oferă Daniel Frei și Dieter Ruloff²⁷, atunci când se referă la asocierea făcută de primul ministru britanic Anthony Eden, în 1956, între președintele egiptean Gamal Abdel Nasser și Adolf Hitler, cancelarul celui de al III-lea Reich. Odată cu începutul Crizei Suezului provocată de naționalizarea Canalului cu același nume, Anthony Eden îl numise pe președintele egiptean Nasser, un "Hitler arab". Avansarea unei asemenea analogii urmărea, de fapt, asocierea politicii active de decolonizare urmărită de Nasser - politică ce aducea atingere intereselor britanice în zonă -, cu agresiunea Germaniei naziste asupra Angliei în cel de al II-lea război mondial. Postularea unei tendințe agresive din partea lui Nasser era, astfel, asociată cu amintirea politicii pacificatoare dezastruoase dusă de englezi față de Germania nazistă. Scopul urmărit era, în fond, nerepetarea greșelilor politicii

²³ Seymour Martin Lipset, *Binary Comparisons. American Exceptionalism - Japanese Uniqueness*, în volumul: *Comparing Nations. Concepts, Strategies, Substance*, edited by Mattei Dogan and Ali Kazancigil, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1994, pp. 153-212.

²⁴ Hugh Hecho, *Modern Social Policies in Britain and Sweden*, Yale University Press, New Haven, Conn, 1974.

²⁵ R. Kudrle and T. Marmor, *The Development of Welfare States in Europe and America*, în volumul: *The Development of Welfare States in Europa and America*, ed. P. Flora and A. Heidenheimer, Transaction Books, New Brunswick, N.J. and London, 1981, pp. 187-236.

²⁶ Samuel Lipset, *Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada*, Routledge, New York and London, 1990.

²⁷ Daniel Frei, Dieter Ruloff, *Handbook of Foreign Policy Analysis*, Kluwer Academic Publisher, The Netherlands, 1989, pp.133-134.

“conciliatoriste” din trecut și luarea deciziei de a interveni în forță în Egipt. O asemenea strategie ar fi declanșat, însă, alianța politico-militară a Egiptului cu Uniunea Sovietică și, implicit, escaladarea unui conflict major cu efecte destabilizatoare de anvergură. Dar, pe ce se baza, de fapt, această falsă analogie istorică între Hitler și Nasser? Pe o impresie externă – aceea de lideri charismatici cu o retorică naționalistă -, oferită de cele două personaje politice. În rest, o serie de diferențe semnificative se impun între cele două cazuri: regimul hitlerist a venit la putere pe fondul eșecului Republicii de la Weimar, având de rezolvat o criză economică și politică generată de înfrângerea Germaniei în primul război mondial, în timp ce Nasser acționa ca lider național și regional al mișcării de decolonizare și dezvoltare, având sprijinul lumii a treia și al lagărului comunist. Așadar, cu toate asemănările aparente de imagine charismatică și retorică naționalistă puse în evidență de analogia lui Anthony Eden, între cele două personalități politice și situații istorice există diferențe esențiale în ceea ce privește trecutul istoric, contextul intern și extern, motivația sensul acțiunilor.

Fiecare domeniu de cercetare empirică este descris și analizat în cadrul comparației focalizate prin “unitățile” avute în vedere și caracteristicile acestora, denumite “variabilele”. Problema ce se ridică, în continuare, este aceea a selectării unităților și variabilelor în funcție de subiectul avut în vedere, dar și de metoda specifică folosită. Într-o selecție primează, de obicei, interesul intrinsec pentru problematica specifică, deci pentru subiectul ca atare. Metodologic vorbind, se utilizează două tipuri de strategii alternative: selectarea unităților și variabilelor necesare comparației focalizate pe baza *contrastului* sau a *similarității* existente între ele. În cazul strategiei bazate pe contrast, câteva exemple de comparații focalizate ar fi sugestive pentru a demonstra, totodată, importanța subiectului ales. De pildă, de ce economia Chinei comuniste crește mult mai repede decât cea a Indiei democratice? De ce Marea Britanie a beneficiat de o tranziție spre democrație mai pașnică decât Germania? De ce este Congresul SUA mai autonom față de executiv, în raport cu parlamentul canadian? În cazul strategiei bazate pe similarități subiectul rămâne important, comparația focalizată scoțând în relief și explicând, totodată, trăsăturile asemănătoare ale unui număr mic de țări. De ce, de pildă, țările scandinave prezintă caracteristici comune sau, cel puțin, asemănătoare? Care sunt caracteristicile statelor din flancul sudic al Alianței Nord-Atlantice? Cum se explică performanțele unor state din Asia de sud-est? Obiectivul comparației focalizate pe similarități este acela de a cerceta cât de multe au în comun aceste țări în ceea ce privește originile istorice, evoluțiile politice, caracteristicile sistemice (structuro-funcționale) în plan economico-financiar, politico-administrativ, cultural-simbolic și care sunt efectele acestor similarități?

Importantă și dificilă în analiza comparativă a entităților asemănătoare, sau ex-similare, este descoperirea și explicarea diferențelor semnificative dintre acestea. De ce, unele țări arabe practică o politică anti-occidentală, iar altele nu? De ce Arabia Saudită, Kuweit sau Maroc, de pildă, sunt pro-occidentale, iar Iran, Irak, Siria sau Libia se situează pe poziții anti-occidentale? Cum se explică existența conflictelor între unele state membre ale Comunității Statelor Independente? Între Rusia și republicile caucaziene, sau Armenia și Azerbaigian, de exemplu? De ce în procesul tranziției și modernizării statelor ex-comuniste din Europa centrală și de est se

manifestă diferențe atât de importante între Polonia, Cehia și Ungaria, pe de o parte, România, Bulgaria sau Macedonia, pe de altă parte? Desigur, este dificilă găsirea unui răspuns simplu și direct la asemenea probleme ce necesită analize multiple și studii de caz detaliate. Pentru moment, referitor la problema diferențelor semnificative în cadrul sistemelor asemănătoare sau ex-similare, trebuie să arătăm că aceasta constituie un reper important în analiza comparată. Adam Przeworski și H.Teune subliniau, încă din anul 1970, că “modelul sistemelor similare se bazează pe credința că un număr de diferențe teoretic semnificative va fi totdeauna găsit în interiorul sistemelor similare și că aceste diferențe pot fi utilizate în explicație. Modelul sistemelor alternative, în căutarea eterogenității, se bazează pe credința că, în pofida diferențierii inter-sistemice, populațiile pot fi diferite numai în privința unui număr limitat de variabile sau relații”²⁸. În felul acesta se pot realiza combinații de cazuri ce conduc la găsirea unei adevărate chei de control asupra dinamicii variabilelor contrastante și similare utilizate într-o comparație focalizată.

Tabelele de adevăr se constituie ca o formă a analizei comparate de factură calitativă. Scopul lor este descoperirea cauzelor și extragerea inferențelor cauzale prin compararea variabilelor din multitudinea studiilor de caz. Tabelele de adevăr operează cu variabilele independente și dependente și, de asemenea, cu o serie de calificative, precum: “da”, “parțial”, “nu”, (de exemplu, dacă o țară este democratică sau autoritară), și nu cu variabilele numerice care sunt asociate analizelor statistice (de exemplu, care este venitul național al unei țări). Tabelele de adevăr adăunează și sistematizează propoziții esențiale despre un număr de cazuri făcând, astfel, posibilă combinarea și compararea variabilelor incluse în cercetare. Fiecare combinație de variabile este reprezentată de o combinație de “da”-uri, situații parțiale, “nu”-uri etc., înșiruite într-un tabel. Astfel, cazurile din realitatea politică pot fi caracterizate prin succesiunea afirmațiilor, parțialităților și negațiilor. Alte rânduri pot fi goale, reprezentând configurații posibile dar nu și actuale.

Vom exemplifica analiza comparată prin tabelele de adevăr, apelând la analiza sistemului politic din Rusia anului 1994, comparativ cu aceea a sistemului politic al URSS în 1987. Apelăm, așadar, la analiza comparată a sistemelor politice din Rusia de dinainte și de după căderea comunismului, inspirați de o cercetare realizată de o echipă coordonată de Gabriel Almond²⁹. Variabilele luate în evidență în această analiză sunt ordonate într-un dublu plan: structural-instituțional și funcțional. În plan structural-instituțional sunt evidențiate următoarele variabile: instituțiile sociale (familia, profesiile și ocupațiile, școala, arta și cultura), grupurile de interese, partidele independente, partidul comunist, sovietul suprem, mass media, birocrăția, președenția. În plan funcțional apar ca variabile: socializarea politică, recrutarea cadrelor, comunicarea, articularea și agregarea intereselor, elaborarea, implementarea și adjudecarea deciziilor politice. În tabelele de adevăr ce urmează a fi prezentate, variabilele structural-instituționale sunt ordonate pe orizontală, iar cele funcționale pe verticală. În acest fel, apare o textură de șiruri și coloane, interiorul fiecărei poziții putând fi completat, în mod corespunzător, cu diferite valori de adevăr (da, nu, parțial). Trebuie să facem, de asemenea, mențiunea că, în timp ce variabilele

²⁸ Adam Przeworski and H.Teune, *The Logic of Comparative Social Inquiry*, New York, Wiley, 1970, p. 39.

²⁹ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Robert J. Mundt, *op.cit.*, pp. 35-38.

structural-instituționale și cele funcționale aparțin autorilor citați, calificativele acordate se îndepărtează, pe alocuri, de judecățile evaluative ale acestora.

	Instituții sociale	Grupuri de interese	Partide	Partidul Comunist	Sovietul Suprem	Mass media	Birocrația	Președinția
Socializarea politică	Parțială	Parțială	Nu	Parțială	Parțială	Nu	Parțială	Parțială
Recrutarea cadrelor	Da	Da	Nu	Da	Da	Da	Da	Da
Comunicarea	Da	Da	Nu	Parțială	Parțială	Da	Parțială	Da
Articularea intereselor	Da	Da	Nu	Da	Da	Da	Da	Da
Agregarea intereselor	Parțială	Parțială	Nu	Da	Da	Parțială	Da	Da
Elaborarea politicii	Nu	Parțială	Nu	Da	Parțială	Nu	Da	Da
Implementarea politicii	Nu	Parțială	Nu	Da	Nu	Parțială	Da	Parțială
Adjudecarea politicii	Nu	Parțială	Nu	Da	Nu	Nu	Parțială	Parțială

=

Sistemul politic al URSS în 1987

	Instituții sociale	Grupuri de interes	Partide	Partidul Comunist	Parlament	Mass media	Birocrație	Președinție
Socializarea politică	Da	Parțială	Parțială	Parțială	Parțială	Da	Parțială	Parțială
Recrutarea cadrelor	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Comunicarea	Da	Parțială	Parțială	Parțială	Da	Da	Parțială	Da
Articularea intereselor	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Agregarea intereselor	Parțială	Da	Da	Parțială	Da	Da	Da	Parțială

Elaborarea politicii	Da	Da	Parțială	Parțială	Da	Da	Da	Da
Implementarea politicii	Nu	Parțială	Parțială	Nu	Da	Nu	Parțială	Parțială
Adjudecarea politicii	Nu	Parțială	Parțială	Nu	Da	Nu	Parțială	Parțială

Sistemul politic al Rusiei în 1994

Cele două tabele de adevăr oferă o comparație grafică simplificată a structurilor și funcțiilor politice în Rusia înainte și după dezintegrarea Uniunii Sovietice. Sunt puse, astfel, în evidență efectele celor două schimbări revoluționare ce au cuprins perioada anilor 1989-1991: sfârșitul dominației partidului unic (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice), și dezintegrarea Uniunii Sovietice ca stat federal compus din cele 15 republici unionale (decembrie 1991). Ca rezultat al acestor două evenimente istorice, Rusia - republica centrală a fostei uniuni comuniste -, devine un stat independent necomunist. De altfel, încă înainte de lovitura de stat comunistă din august 1991, Boris Elțin - vechi rival al președintelui sovietic Mihail Gorbaciov -, fusese ales președinte al Rusiei în alegerile populare din iunie 1991. După lovitura de stat, Elțin scoate în afara legii partidul comunist, el însuși rămânând în afara oricărei organizații politice. Pe lângă președenție, Rusia este condusă de legislativ și guvern ce răspund în fața președintelui. Este legalizată activitatea partidelor politice care, raportată la anii 90, rămâne într-un stadiu incipient de organizare și eficacitate. Eliberată de constrângerile politice și ideologice impuse de partidul comunist, dar și de sprijinul financiar al acestuia, mass media se adaptează noilor condiții și exigențe comerciale, căutând noi sponsori. Diferitele grupuri de interes și presiune - asociațiile patronale și financiare, uniunile sindicale -, tot mai organizate și mai active, devin rapid actorii unei noi arene politice. Dacă instituțiile sociale cunosc doar o relativă emancipare, se poate spune că, în schimb, birocrăția rămâne la fel de puternică, închisă și autoreproductivă în cele două tipuri de sisteme politice avute în vedere.

Compararea structurilor și funcțiilor sistemelor politice din cele două tabele de adevăr pune în evidență, așadar, marile transformări din Rusia de după prăbușirea comunismului: transformarea regimului politic prin dispariția URSS și apariția Rusiei ca stat independent necomunist; trecerea de la monopolul politic al partidului comunist la pluripartidism; creșterea importanței instituțiilor sociale, mass mediei și a grupurilor de interese în elaborarea, implementarea și adjudecarea deciziilor politice. Studiind tabelul valorilor de adevăr ale sistemului politic al Rusiei după 1994 se poate observa că rolul partidelor este relativ scăzut, în timp ce rolul parlamentului, birocrăției și, mai ales, al președenției este destul de mare. Analiza comparată a celor două sisteme politice ne conduce la concluzia că marea dilemă a Rusiei de dinaintea instaurării comunismului - aceea privind posibilitatea sau imposibilitatea democrației în această țară -, este în continuare valabilă.

Analizele statistice sunt frecvent utilizate în politicile comparate; importanță este, însă, perceperea unei imagini corecte asupra rolului și limitelor cuantificării în științele politice. În acest context, problema racordării teoriei, datelor empirice, inclusiv statistice, și a metodei este mereu actuală în practica cercetării științifice. “Carul științei - scria cu umor și realism Mattei Dogan -, este tras de trei cai: teoria, datele și metoda. Dacă cei trei cai nu aleargă cu aceeași viteză, carul se poate dezechilibra. O asemenea desincronizare s-a produs în domeniul politicilor comparate. În ultimele) trei decenii, calul fluturând steagul metodologiei a alergat mai repede decât calul care căra povara datelor empirice, iar calul teoriei a încercat în mod repetat să iasă și el din ham. Există astăzi în domeniul politicii comparate un serios decalaj între substanță și metodă, în special, în domeniul cercetării cantitative. Calul metodologiei, crescut și educat în statistică, algebră, economie, psihologie socială și știința computerelor a fost adoptat cu entuziasm de o serie de politologi comparațiști. Dar acest cal priceput nu s-a acomodat, în noul domeniu, cu cel de-al doilea cal, cel de tracțiune ce căra din greu materialul statistic neprelucrat. Cât despre al treilea cal - cel al teoriei -, el este concurențial și foarte individualist. Lui nu-i place < fânul > statisticii, ci preferă conceptele”³⁰. Rezultă de aici că, în ultimele decenii, importantul avans dobândit de metodologia statistică și construcția teoretică nu a fost contrabalansat de un progres asemănător în ceea ce privește culegerea și prelucrarea efectivă a datelor. Din păcate, prea des exercițiile statistice servesc drept substitut judecăților critice și unei mai clare înțelegeri a realităților politice. Se verifică astfel, încă odată, cele spuse cu decenii în urmă de Norman T. Uphoff și Warren Ilchman: “Reducerea sistemelor sociale la un set de ecuații are meritul eleganței dar, rareori, pe acela al relevanței”³¹. De aceea, înainte de a aplica diferitele metode de analiză statistică, este necesară crearea *bazei de date* prin stocarea informațiilor, a datelor cantitative și organizarea lor astfel încât să poată servi unor scopuri diverse și, în special, la investigarea unor relații cauzale și proiectarea unor prognoze.

Materialele cantitative trebuie colectate sistematic și aranjate în mod corespunzător. Un criteriu important pentru determinarea unității de analiză sau a cazului pentru care informația este colectată este natura investigației. Pentru așa-numitele investigații transversale (comparative), țările constituie unități de analiză. Dacă dorim să comparăm, de pildă, mai multe state europene din punctul de vedere al protecției mediului, atunci va trebui să ținem cont de următoarele aspecte: calitatea de membru al unei uniuni economice, consumul de energie, cantitatea de dioxid de carbon emisă în atmosferă, numărul de mașini poluante, procentajul de terenuri cu păduri, numărul de centrale atomoelectrice, activitatea organizațiilor ecologiste. Următorul pas constă în determinarea categoriilor pe scală, adică stabilirea legăturii dintre fiecare informație și variabila care o reprezintă. Pot fi distinse trei tipuri diferite de niveluri de evaluare: 1. *nivelul nominal* sau *categorial*, conform căruia orice informație diferă doar calitativ de celelalte. La calitatea de membru al unei uniuni economice, de exemplu, există trei răspunsuri posibile, pe care le vom nota astfel: membru al Uniunii Europene = 1; membru asociat al Uniunii Europene = 2; membru al Comunității Statelor Independente = 3; alte cazuri = 4. Țările din fiecare categorie pot fi numărate, datele sortate etc. 2. *Nivelul ordinal*, unde fiecare informație poate fi

³⁰ Mattei Dogan, *Use and Misuse of Statistics in Comparative Research*, în volumul: *Comparing Nations. Concepts, Strategies, Substance*, ed.cit., p. 35.

³¹ Norman T. Uphoff and Warren Ilchman (eds), *The Political Economy of Development*, University of California Press, Berkeley, Cal., 1972, p. 494.

comparată cantitativ cu oricare altă informație. Astfel, prin amplasarea diferitelor variabile și informații pe o scală de evaluare, putem aprecia gradul variat al respectării drepturilor civile într-o țară sau alta. 3. *Nivelul interval* în care o valoare precisă din punct de vedere cantitativ poate fi asociată fiecărei variabile. Dacă scala folosită posedă un punct considerat 0 (zero), atunci ea este o scală proporțională. Variabilele măsurate pe o asemenea scală se numesc variabile metrice, sau indicatori. Dacă dorim, de pildă, să analizăm protecția mediului, ne putem referi la următorii indicatori: cheltuielile pentru protecția mediului, numărul de centrale nucleare, procentajul mașinilor nepoluante etc. Monitorizarea sistematică a unor fenomene politice, economice, sociale complexe se realizează, așadar, prin intermediul indicatorilor. Variația indicatorilor servește la identificarea tendințelor proceselor studiate; de asemenea, în analiza comparată a statelor sau a diferitelor regiuni ale lumii.

Printre problemele pe care le ridică comparațiile statistice se numără și aceea a irelevanței în unele situații a indicatorilor izolați. De aceea se practică tot mai mult tehnica trecerii de la indicatorii izolați la indicii compoziți. Deseori, indicatori considerați izolat pot produce distorsiuni în compararea statistică a bunurilor sau serviciilor. Utilizarea, de pildă, a numărului aparatelor de radio la mia de locuitori ca indicator al dezvoltării rețelei de comunicații a unei națiuni s-a dovedit utilă cu decenii în urmă, astăzi fiind însă cu totul insuficientă. Prin combinarea diferiților indicatori într-un index, validitatea și semnificația sociologică a datelor poate fi însă îmbunătățită. Pentru măsurarea speranței de viață a unei populații, de pildă, numărul indicatorilor interrelați într-un indice compozit trebuie să fie suficient de mare: starea de sănătate a populației, calitatea vieții, calitatea mediului natural, nivelul economic al națiunii, modelul cultural național, situația politică și calitatea clasei politice etc. Observăm că indicatorii înșiși sunt complecși, cuprinzând în alcătuirea lor numeroase elemente specifice. Astfel, în indicatorul starea de sănătate a populației intră: o serie de indici de natalitate, morbiditate, mortalitate, consum alimentar, consum de medicamente, etc. Din cele arătate pînă acum, rezultă că indicatorii utilizați trebuie să răspundă unor criterii, printre care menționăm: disponibilitatea și comparabilitatea datelor, validitatea indicatorilor. Ar fi un nonsens să recomandăm indicatori pentru care nu există informația de bază; alegerea indicatorilor trebuie făcută pe baza datelor disponibile. Pe de altă parte, indicatorii utilizați trebuie să fie valizi, să reprezinte conceptul pentru care au fost elaborați. În același timp, valorile indicatorilor trebuie să fie comparabile. În mod tradițional, modelele se compară ținându-se cont de acuratețea lor, de scopul pentru care au fost create, de gradul lor de simplitate, aplicabilitate și flexibilitate. Colectarea datelor pentru indicatorii folosiți la determinarea indicilor se face pentru toate unitățile de analiză (țări, ani, companii, partide etc.). Informațiile pot fi în formă brută (informații despre numărul de demonstrații într-o anumită țară într-un an) sau prelucrată (evaluarea stabilității instituționale a două țări pe o scală de la -100 (complet instabil) la + 100 (complet stabil)).

Dacă, de pildă, o companie americană dorește să investească în exploatarea miniere de cupru în Africa, atunci ea trebuie să realizeze o analiză comparativă a țărilor africane producătoare de cupru. Acestea sunt Zambia și Republica Democrată Congo (fostă Zair). Cele două țări au fost evaluate pe baza a 19 variabile ce au luat

valori între -100 (foarte rău) și +100 (foarte bine)³². Fără a intra în detaliile tehnice ale metodelor statistice de analiză, vom prezenta în continuare o selecție semnificativă a celor 19 variabile, iar în paranteză evaluările calitative și cantitative corespunzătoare pentru cele două țări: 1) *stabilitatea instituțională* (stabilă, cu potențial de îmbunătățire, schimbări majore improbabile, cotate la valoarea absolută 40, în cazul Zambiei; instabilă cu eroziune evidentă, schimbare fundamentală negativă posibilă, cotate la valoarea -30, în cazul R.D.Congo); 2) *stabilitatea socială* (tolerantă între diferitele grupuri etnice, lipsa extremismului, evaluată la 80, în cazul Zambiei; tensiuni etnice; rebelii ocupă partea de est a țării, evaluată la -60 în cazul R.D.Congo); 3) *structura economiei* (economie de piață dominată de un puternic sector privat (80), bazată pe producția de cupru, economie cotate la 30 pe scală, în cazul Zambiei; economie de stat, cu un foarte slab sector privat (-30), economie dominată de producția de cupru și cotate la -10 în cazul R.D.Congo); 4) *birocrația* (vârsta redusă a cadrelor administrative și a personalului tehnic, insuficient de eficace dar neobstrucționist, în cazul Zambiei cotate la acest capitol cu -10; o birocrație ineficientă, dominată de retorica socialistă și lipsa inițiativei, în cazul R.D.Congo, cotate la -60); 5) *corupția* (neevidentă, evaluare pozitivă, 90, în cazul Zambiei; luări de mită și manipulări ale alegerilor în cazul R.D.Congo, evaluată la acest indicator cu -30); 6) *infrastructura* (sistem de drumuri suficient plus prezența electricității, infrastructură cotate la 50 în cazul Zambiei; infrastructură slabă cotate la -40, în cazul R.D.Congo). Situația este asemănătoare la o serie de alți indicatori: *opoziția politică, activitățile de guerilla și terorism, relațiile cu SUA, relațiile cu vecinii, calitatea guvernării, gradul implementării și respectării legii, climatul de negociere*, etc. Din analiza comparativă statistică a celor două sisteme social-economice și politice a rezultat o diferență semnificativă în favoarea Zambiei, care oferă un grad mult mai mare de siguranță investițiilor americane în exploatarea cuprului în raport cu R. D. Congo.

Creșterea numărului indicatorilor sporește cantitatea și calitatea informației. În vederea simplificării și controlării datelor se pune, însă, problema corelării indicatorilor și sintetizării lor în factori. Selectarea indicatorilor pentru analiza de factori contribuie la operațiile de scalare, construcții de tipologii, clasificări (analiza cluster). De exemplu, dacă avem de calculat indicele de stabilitate pentru 20 de state³³, pornim de la selectarea unui număr de indicatori de instabilitate: demonstrații de stradă; dezordini; atacuri armate; greve; lovituri de stat nereușite; lovituri de stat reușite; sancțiuni ale statului; execuții; victime ale instabilității interne; asasinate. După selectarea indicatorilor utilizați urmează colectarea datelor, calcularea coeficientului de corelație Pearson pentru toate perechile de indicatori, corelațiile dintre factori și indicatorii care compun respectivii factori (factorii de încărcare) și apoi scorurile fiecărui factor. Indicatorii de instabilitate internă amintiți mai înainte pot fi condensați în următorii 4 factori de analiză și evaluare a stabilității interne a unei țări: *participarea democratică, instabilitatea guvernamentală, terorismul antietic, terorismul etatic*. Din analiza statistică comparată efectuată pe un număr de 20 de state se observă că participarea este un factor important de stabilitate

³² O analiză statistică detaliată în : Cristian Enăchescu, *Metode statistice de analiză politică internațională*, Teză de licență, Secția Sociologie-Politologie, Universitatea "Al.I.Cuza", Iași, 2000, pp. 17-20, coroborat cu: *Raportul CIA/1999* (<http://www.odci.gov/cia/publications>) și evaluările Organizației Unității Africane (<http://www.oua.org/>).

³³ Daniel Frei, Dieter Ruloff, *op.cit.*, p.59.

democratică în cazul marilor democrații occidentale. Instabilitatea guvernamentală cu efecte economico-sociale negative în țări precum Republica Dominicană, Guatemala, Columbia, Bolivia, India, Pakistan, Bangladesh ș.a. favorizează terorismul antietatic, iar acesta, la rândul său, reclamă terorismul etatic. O combinație de indici și cazuri are loc în analiza cluster, metodă de clasificare a cazurilor prin asocierea acestora în grupuri pe baza uneia sau mai multor însușiri comune și a mărimii numite distanța dintre elemente. Fără a intra acum în detalii matematice, trebuie să amintim că tipurile de distanță mai des folosite în analiza cluster sunt următoarele: pătratul distanței euclidiene, distanța euclidiană, suma abaterilor, abaterea maximă. Vom prezenta, în continuare, o aplicație a analizei cluster privind clasificarea statelor europene în ceea ce privește dezvoltarea. În funcție de patru indicatori – PNB, speranța de viață, mortalitatea infatilă și criminalitatea -, țările europene pot fi clasificate în următoarele grupe: 1) Rusia și statele exsovietice cu excepția țărilor baltice; 2) țările sud-est europene; 3) țările central-europene și țările baltice; 4) democrațiile occidentale inclusiv cele mediteraniene.

În istoria politicilor comparate, anii plasați între 1950 și 1970 rămân înscrisi drept “anii eroici ai comparațiilor cantitative”, sau “anii de aur ai < corelatelor democrației >”³⁴. Este o perioadă de intense cercetări în care se întâlnesc câteva tendințe importante: accesul la independența politică a cca. 50 foste colonii; răspândirea rapidă a computerelor și creșterea capacității de procesare a unei vaste cantități de date; colectarea, standardizarea și publicarea de către organizațiile internaționale, în particular de către diviziunile specializate ale ONU, a unei mari varietăți de date statistice; finanțarea de către marile fundații americane a unor importante cercetări comparate în țările lumii subdezvoltate sau în curs de dezvoltare din Africa, Asia, America Latină; publicarea a numeroase cărți și articole caracterizate prin cuantificarea comparațiilor, abordarea interdisciplinară, cunoașterea cumulativă. Începând cu anii 70, centrul de interes al politicilor comparate a început să se deplaseze de la națiunea-obiect la națiunea-context, de la societățile integrale la comparațiile sectoriale, de la < corelatele democrației > la economia politică și comparațiile statistice la scară mondială. Apar, în acest context, studii de caz, analize binare, comparații de țări similare, comparații de țări contrastante, comparații prin omogenizarea conceptuală a unor domenii heterogene. Comparațiile statistice la scară mondială au intrat însă, spre sfârșitul secolului al XX-lea, într-o perioadă de stagnare. Rațiunea acestui declin constă în discrepanța calității datelor statistice ale țărilor dezvoltate și ale țărilor în curs de dezvoltare. Cercetătorii se izbesc de inegalitatea acurateții informațiilor, materialelor și băncilor de date. Lipsa acurateții provine și din faptul că analizele statistice mondiale se bazează pe mediile naționale, iar acestea nu reușesc să ia în seamă diversitățile inter-naționale și pe cele intra-naționale. Or, în problemele de politică și de pluralitate, diversitatea internă este o dimensiune esențială. Alte surse de inacuratețe pentru comparațiile statistice se explică prin absența datelor oficiale datorită economiei subterane, pieței negre, muncii clandestine, economiei paralele. Aceste dificultăți în corelarea datelor statistice la scară mondială marchează una din limitele actuale ale abordării statistice și analizei cantitative în politicile comparate. Fără o estimare corectă a ponderii economiei paralele este foarte greu de evaluat cu precizie creșterea sau declinul economiei. În aceste condiții, devine nesigură și riscantă orice proiecție a politicilor corespunzătoare.

³⁴ Mattei Dogan, *op.cit.*, p. 38.

Dificultățile legate de trecerea de la evaluarea cantitativă la analiza calitativă și invers țin de specificul utilizării metodelor statistice. Vom insista asupra acestora referindu-ne, în continuare, la o altă problemă privind acuratețea indicatorilor statistici. Este vorba despre evaluarea Produsului Național Brut. Acesta este definit drept valoarea de piață a tuturor bunurilor și serviciilor produse de economie în timpul unui an. Produsul Național Brut nu măsoară, așadar, standardul de viață al populației unei țări, ci valoarea comercială a bunurilor și serviciilor produse de aceasta. El este un indicator semnificativ în comparațiile economice, dar relativ în politicile comparate. Aceasta deoarece proporția bunurilor comercializate variază în funcție de nivelul de industrializare. Producția agricolă este subevaluată. Statutul femeilor, diferențele de model cultural dintre țările occidentale și cele islamice, dintre cele din Nordul dezvoltat și Sudul subdezvoltat, fluctuațiile valutare în convertirea diverselor monede naționale în dolari sau în euros sunt tot atâtea surse de distorsiune în statisticile internaționale privind Produsul Național Brut pe cap de locuitor. Pentru a putea compara corect diversele valori ale Produsului Național Brut pe cap de locuitor ar trebui avea în vedere, așadar, toate aceste nuanțări și corecții. Transformarea aspectelor calitative în variabile măsurabile, și invers, necesită multiple judecăți și scale de evaluare. Pe de altă parte, dacă un expert afirmă că țara A este mai democratică decât țara B, aceasta presupune raportarea țărilor respective la o scală comună de evaluare construită pe baza unor criterii și grade rezonabil concepute. Cum am putea ieși, așadar, din acest impas?

În acest context, vom prezenta în continuare câteva exemple de evaluare politică calitativă plecând de la analiza cuantificată. Într-un articol despre măsurarea dezvoltării politice naționale³⁵ publicat la începutul anilor 60, Phillips Cutright a construit un index simplu și pertinent al dezvoltării politice. El a alocat câte două puncte pentru fiecare țară, în fiecare an în care a funcționat parlamentul și în care partidele minoritare au deținut cel puțin 30% din numărul locurilor în parlament. De asemenea, a alocat numai câte un punct în fiecare an în care partidele minoritare au avut sub procentul menționat și nici un punct pentru fiecare an în care parlamentul nu a existat. Autorul a propus aceeași scară și pentru executiv. După o perioadă de 22 de ani o țară putea acumula, astel, 66 de puncte. Validitatea acestei metode de evaluare cantitativă poate fi testată retrospectiv. Astfel, el a găsit pentru anul 1963 un dezechilibru în cazul următoarelor țări: Chile, Filipine, Indonezia, Nicaragua și Guatemala, unde dezvoltarea politică a fost mai mare decât dezvoltarea socio-economică. De altfel, în aceste țări fațada democrației s-a și prăbușit în anii următori. Cutright a prevăzut o situație opusă pentru Spania, Portugalia, Cehoslovacia și Polonia, țări considerate apte pentru democrație. Apreciem că modelul lui Cutright este aplicabil și astăzi în Europa de Est, acolo unde revoluțiile din 1989-1990 ar putea fi explicate prin prăpastia dintre nivelul socio-economic relativ ridicat (educație, sănătate, urbanizare, industrializare) și nivelul scăzut al dezvoltării politice. În sfârșit, un alt caz de analiză statistică propus de Rod Hague, Martin Harrop și Shaun Breslin în cea de-a patra ediție a popularei *Comparative Government and Politics. An Introduction*, se referă la relația dintre mărimea populației unei țări și numărul membrilor adunării naționale din țara respectivă. Cele două mărimi se constituie în

³⁵ Phillips Cutright, *National Political Development: Measurement and Analysis*, în *American Sociological Review*, April, 1963, pp.253-264.

două variabile așezate într-un sistem de coordonate, iar corelația dintre ele poate fi urmărită printr-o linie de regresie ce oferă soluțiile optime. Utilizând această metodă, apare foarte clar faptul că, de pildă, Adunarea Populară din Coreea de Nord - parlamentul unicameral al unui stat comunist cuprinzând 700 deputați -, este supradimensionată în raport cu cele 23 milioane de locuitori ai acestei țări; în același timp, Zairul cu cele peste 40 milioane de locuitori dispune de un parlament subdimensionat compus doar din 200 de membrii.

În pofida problemelor cu care se confruntă, iar printre acestea trebuie să menționăm - “construcția de scale valide pentru ordonarea unităților analizate; tendințele etnocentrice de definire a temei investigate și de stabilire a bazelor de clasificare a datelor, de elaborare a inferențelor și formulare a interpretărilor teoretice; incertitudinile asociate validității și fidelității datelor colectate, lipsa de comparabilitate a unor date; costurile și dificultățile colectării și asamblării datelor”³⁶ -, metodologia analizei comparate și-a câștigat un loc important în cercetarea științifică a politicului. Prin problematica abordată, nivelurile de analiză și metodele utilizate, politicile comparate și-au construit în timp un adevărat domeniu de studiu devenind, astfel, una dintre cele mai solide discipline de ramură din sistemul științelor politice. Dar, analizele politice comparate își dovedesc utilitatea atunci când sunt puse în slujba unor sinteze explicative și predicții realiste. Pentru a realiza aceste obiective atât de importante este necesară, însă, cunoașterea celor mai importante școli, orientări teoretice și tendințe din analiza comparată a sistemelor politice.

Orientări și tendințe

Orice strategie de cercetare depinde de modalitatea abordării temei, natura întrebărilor și problemelor ridicate, calitatea ipotezelor ce urmează a fi testate. Relativ la tematică, problematică, ipoteze etc., politicile comparate pot fi considerate - în măsura în care depășesc maniera descriptivă, atingând exigențele explicației și comprehensiunii -, deschiderea către practică a filosofiei, ori teoriei politice³⁷. În această calitate, politicile comparate explorează asemănările și diferențele dintre multiplele tipuri și variante de sisteme politice din perspectiva unor aspecte esențiale: conflict și compromis, putere și legitimare, echitate și justiție, eficacitate și organizare, instituții și procese, structuri și funcții etc. Rezultă, de aici, un vast câmp de cercetare pentru analiza comparată a sistemelor politice. Din multitudinea orientărilor și tendințelor ce caracterizează universul politicilor comparate, trei par a fi cele mai importante: *instituționalismul*, *developmentalismul* și *neoinstituționalismul*. Prima manieră de abordare își centrează interesul pe analiza structuro-funcțională a instituțiilor diferitelor tipuri de sisteme politice: monarhic sau republican, prezidențial, semiprezidențial, parlamentar, unitar sau federal. A doua manieră de abordare își lărgeste sfera de interes prin includerea teoriilor schimbării sociale, dezvoltării și modernizării politice. În sfârșit, a treia manieră de abordare le combină

³⁶ *Dicționar de sociologie* (Coordonatori: Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Editura Babel, București, 1993.

³⁷ David E. Apter, *Comparative Politics, Old and New*, în volumul: *A New Handbook of Political Sciences*, ed.cit., p. 373.

pe primele două, manifestând aceeași deschidere către structurile instituționale și procesele schimbării.

Instituționalismul a fost orientarea cvasi-exclusivă în politicile comparate până după al doilea război mondial. Obiectul său de analiză îl constituie compararea instituțiilor, legilor și constituțiilor statelor occidentale. Problematika clasică a analizelor comparate cuprinde, în principal, studierea instituțiilor democratice: distribuția puterii între instituțiile statului, raporturile dintre executiv, legislativ și judiciar, dintre națiune și stat, dintre guvernarea centrală și cea locală, dintre sistemul unitar și cel federal, centralizare și descentralizare, aleși și administrație etc. Politicile comparate presupun examinarea detaliată - țară cu țară, instituție cu instituție, funcție cu funcție -, a modalităților în care funcționează regimurile politice, de preferință democratice și reformiste nepierzându-se, însă, din vedere, replica regimurilor autoritare, pecum și spectrul amenințător al totalitarismului.

Originile politicilor comparate sunt, virtual, identice cu cele ale teoriei politice. Se poate spune că relația dintre teoria (filosofia) politică și politicile comparate au fost reciproce. Fiecare dintre ele a contribuit la analiza structurii puterii și a instituțiilor acesteia, la compararea diferitelor forme ale justiției sociale, la imaginarea celei mai bune forme de guvernământ și la educarea cetățenilor în spiritul virtuților etice și civice. Instituționalismul și-a extras sursele din gândirea și practica politică a cetăților-stat și a imperiilor antichității, în particular, din primele analize comparate efectuate de Aristotel. Se știe că filosoful antic a propus o tipologie tripartită a formelor de guvernământ care, în concepția sa, era aplicabilă oricărei zone din lumea civilizată. Există, astfel, monarhia ce poate degenera în tiranie, aristocrația ce poate deveni oligarhie, și democrația ce poate degenera, la rândul ei, în demagogie. Abordarea lui Aristotel este empirică și normativă, în același timp. Empirică în sensul că furnizează o distincție universală; normativă, în sensul că preferă un regim moderat și explică rațiunea alegerii sale: justificarea căii de mijloc. Analiza comparată realizată de Aristotel este interesantă și din punct de vedere metodologic, deoarece se bazează pe considerații cu caracter sociologic, economic și psihologic. Identitatea fiecărei forme de regim politic se explică prin caracterul ființelor umane și al condițiilor de viață din țara respectivă.

Influența lui Aristotel de-a lungul a peste două mii de ani de gândire politică rămâne impresionantă. În ceea ce privește experiența politică și juridică a polis-urilor grecești, a Romei republicane, cât și a celei imperiale, aceasta a fost, la rândul ei, exemplară. Ideile și conceptele filosofiei politice grecești și dreptului civil roman au fost reluate și prelucrate de raționalismul iluminist și de spiritul pozitiv al dreptului natural. Limitându-ne astfel, pentru moment, la Hobbes și Rousseau, trebuie să remarcăm că, dincolo de diferențele ideologice ce-i separă și de profunda lor opoziție vizând baza psihologiei umane, ei sunt de acord în ceea ce privește dezvoltarea analizelor comparative pe baza tipologiei tripartite inspirată de Aristotel. Analiza "universalistă" a lui Aristotel rămânea, însă, prea generală și oarecum simplificatoare pentru noile realități politice și contexte istorice apărute odată cu modernitatea. Cadrele generale ale unei comparații globale fuseseră descoperite și formulate, dar aceste cadre erau prea largi și prea vagi pentru a permite o analiză detaliată a

diferitelor regimuri politice și sisteme sociale. Trebuiau găsite mijloacele prin care această analiză să poată fi aplicată concret; trebuiau găsite, așadar, instrumentele capabile să depășească normativismul. Acestea nu puteau fi altele decât instituțiile bine definite în noul context spiritual oferit de paradigma raționalist-contractualistă a modernității politice. Locke și Montesquieu sunt cei care reușesc să fondeze, în acest nou context, o teorie constituțională bazată pe o analiză detaliată și complexă. Odată cu ei apare comparativismul constituțional ce avea să domine teoria politică timp de circa două secole. *Filosofia politică clasică greacă, dreptul civil roman și raționalismul-contractualist modern sunt cele trei mari școli de gândire care au forjat, de fapt, paradigma instituțională în orizontul analizei comparate.*

Strânsele conexiuni între filosofia politică, dreptul civil și evoluția istorică au condus politicile comparate spre două tradiții diferite, dar suprapuse: continentală și anglo-saxonă. În opinia lui David Apter, pentru disciplina politicilor comparate, tradiția anglo-saxonă este mai importantă, aceasta dispunând de un pedigree ce descinde în secolul al XIII-lea³⁸. În acest context, *instituționalismul poate fi perceput ca o istorie a constituționalismului, a tranziției de la monarhia absolută la statul de drept*. El este marcat de transferul puterilor generale și specifice de la monarh spre parlament prin dreptul contractual. Totodată, instituționalismul are în vedere examinarea procedurilor și instrumentelor prin care libertatea instituționalizată a individului poate fi făcută să servească drept condiție a obligației și ascultării politice. Numai că marele transfer de putere și drepturi de la monarhul absolut spre democrația parlamentară și individul liber s-a făcut prin revoluții politice ce nu au exclus violența și războiul. Așadar, se ridică următoarea problemă: cum ar putea deveni constituționale ideile avansate prin aceste revoluții sângeroase? Dacă fiecare revoluție este reprezentată de un sistem de guvernământ ce-și propune să se conformeze cât mai bine naturii umane, care este, atunci, cel mai potrivit aranjament instituțional? Ce configurație capătă, în acest caz, puterea constituțiilor democratice și liberale?

Trebuie arătat, mai întâi, că instituționalismul vizează *democrația ca sistem al ordinii deschise*. Aceasta înseamnă că dacă ordinea este prioritară, dreptul alegerii libere rămâne central. *Ordinea și alegerea* devin, astfel, standardele evaluării oricărei forme de guvernare. Vom compara, din această perspectivă, guvernările din Anglia, SUA și Franța, așa cum funcționau după ce revoluțiile avuseseră loc în fiecare din aceste țări: parlamentarismul britanic se prezenta ca un model de sistem parlamentar unitar, stabil și democratic; modelul american ilustra sistemul prezidențial într-o republică federală cu un localism accentuat, iar Franța versiunea instabilă a sistemului parlamentar. Se poate observa că statele și guvernările pot fi evaluate prin distanța lor față de primele două - sistemul parlamentar și sistemul prezidențial -, primul fiind preferat celui de-al doilea. În acest context, instituționalismul poate fi definit drept aranjamentul politic cel mai apt să rezolve raporturile dintre ordine și alegere, individ și comunitate, drepturile și obligațiile cetățenilor în conformitate cu legitimitatea și consensul asupra autorității, separarea puterilor executivă și legislativă, aranjamentele electorale, jurisdicția curții și a magistraților.

³⁸ *Ibidem*, p. 376.

O impresionantă galerie de personalități ilustrează orientarea instituționalistă în prima jumătate a secolului al XX-lea: Carl Schmitt în Germania, Ivor Jennings, Ernest Barker și Harold Laski în Anglia, Léon Duguit și André Siegfried în Franța, Carl Friedrich și Herman Finer în SUA. Toți aceștia au avut în comun o foarte bună cunoaștere empirică a modului de funcționare a instituțiilor politice (parlament, comisii parlamentare, guvern, ministere, administrație publică centrală și locală, partide politice și grupuri de presiune) și, de asemenea, o cunoaștere excelentă a istoriei clasice și medievale a dreptului, a contractualismului și a constituționalismului. Instituționaliștii au susținut, întotdeauna, că principiile și mecanismele de guvernare democratică nu se pot impune dacă societatea nu este pregătită pentru democrație, sau capabilă să se pregătească în acest sens. Pe de altă parte, instituționaliștii care au aderat și susținut regimuri politice autoritare sau dictatoriale, au făcut-o cu intenția, mai mult sau mai puțin reușită, de a legitima *instituțiile* și *procedurile* specifice respectivelor regimuri. Constituționalist și reformist în perioada naționalismului european, atunci când problema centrală era aceea a asigurării unor legături viabile între națiunile divizate prin limbă, cultură, religie, confesiune, filiații etnice, instituționalismul a capătat accente economice și sociale pe măsură ce “problema socială” devine tot mai explozivă în Occidentul industrializat.

Dincolo de formele și nuanțele căpătate în timp, trebuie să remarcăm, însă, că - pe fondul ascensiunii dreptului constituțional și a spiritului pozitivist în secolul al XIX-lea, *comparativismul constituțional* s-a impus ca viziune dominantă în perimetrul instituționalismului, cel puțin până la mijlocul secolului al XX-lea. Problemele comparativismului păreau, așadar, rezolvate: abordarea deductivă se dubla cu o analiză specifică. Instituțiile create prin constituții puteau fi considerate < fapte >, iar caracteristicile lor puteau fi analizate. Instituțiile constituiau realități exterioare observatorului, iar relațiile pe care le aveau între ele decurgeau din canavaua constituțională care, la rândul său, se prezenta ca o realitate exterioară observatorului. Rezultă, de aici, că analiza politică comparată a apărut, pentru mult timp, identificabilă cu dreptul constituțional comparat; aceasta cu atât mai mult cu cât constituționalismul, cu distincțiile și tipologiile sale, putea genera și susține, în limitele teoriei dreptului, analizele politice comparate. Constituționalismul și instituționalismul au oferit, așadar, și continuă să ofere și astăzi, cadrele analitice politicii comparate.

O succintă trecere în revistă a organizațiilor internaționale contemporane – începând cu ONU, UNESCO, OMS, FMI sau NATO și terminând cu OSCE, UE sau Consiliul Europei -, demonstrează faptul că paradigma instituțională furnizează cadrele analitice necesare politicilor comparate. Dacă se vorbește, totuși, astăzi de o ‘criză’ a organizațiilor internaționale, considerăm că este vorba de o criză de creștere, o criză de dezvoltare legată de multiplele probleme și cereri cu care aceste organizații se confruntă: securitatea internațională; reglementarea intervențiilor internaționale în contextul războaielor civile; organizarea și urmărirea schimbului de informații, bani, mărfuri, armament; problemele mediului și ale ecosistemului etc. Într-o lume caracterizată prin multiplicarea problemelor inter și suprastatale la nivel regional și mondial, pe fondul accentuării clivajelor nord-sud, est-vest, organizațiile internaționale stabilite prin convenții și dispunând de o personalitate instituțională

recunoscută devin, tot mai mult, din arbitrii, factori de politică internațională și responsabilitate suprastatală. Pentru a avea, însă, puterea de decizie și autoritatea legală necesare, o organizație internațională trebuie să fie creată printr-un pact, adică printr-un instrument juridic care stabilește acordul statelor implicate. După cum arăta sir Gerald Fitzmaurice într-o definiție devenită clasică, o organizație internațională este ‘o asociație de state constituită printr-un tratat, dotată cu o constituție și cu organe comune, având o personalitate juridică distinctă de aceea a statelor membre’. Această definiție demonstrează prezența unei modalități normativ-instituționale de concepere a organizațiilor internaționale. Conform perspective instituționale, orice organizație internațională dispune de o personalitate juridică ce-i conferă autonomia financiară și capacitatea de îndeplinire misiunilor ce-i sunt atribuite. Dispunând de personalitate juridică și responsabilitate decizională, o organizație internațională se bazează în activitatea sa pe o serie de organisme constitutive : un organ deliberativ plenar, de genul Adunării Generale în cazul ONU, la care participă toate statele membre și care decid politica generală a organizației; un organ deliberativ restrâns, de genul Consiliului de Securitate în cazul ONU, ce cuprinde un număr restrâns de state și ia decizii operaționale ; un organ administrativ, Secretariatul General al ONU ce se ocupă de funcționarea cotidiană a organizației ; organe tehnice și consultative, de pildă, Consiliul Economic și Social al ONU ; organe jurisdicționale, Curtea Internațională de Justiție, pentru ONU³⁹.

Creșterea rolului partidelor politice și a grupurilor de presiune odată cu sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, apariția regimurilor politice autoritariste și a celor totalitare după primul război mondial au constituit adevărate provocări pentru universalismul constituționalist și analiza instituționalistă tradițională. În aceste condiții, instituționalismul a fost pus în situația de a se orienta mai mult spre realitatea socială și dinamica politică. Asistăm, așadar, la îmbogățirea paradigmei constituționaliste printr-o mai mare deschidere spre fluxul vieții politice și sociale. Având drept bază de cercetare analiza empirică a proceselor de dezvoltare din interiorul societăților occidentale, lucrările efectuate în această perioadă de A. L. Lowell⁴⁰, Moisei Ostrogorski⁴¹, Roberto Michels⁴², James Bryce⁴³ au transformat analiza sistemelor politice, menținând-o totuși în orizontul instituționalismului. Constituțională și realistă, analiza comparată a instituțiilor politice a evoluat, de fapt, în interiorul unui “constituționalism modificat”⁴⁴. În aceste condiții, noile probleme ridicate după al doilea război mondial de regimurile dictatoriale, presiunea comunismului, decalajul nord-sud și fenomenul subdezvoltării, procesele de decolonizare și neocolonizare, mondializare și globalizare, optimismul științifico-tehnologic, impuneau depășirea și completarea, dar nu anularea cadrului analitic instituțional, în particular, a celui formal-constituțional. Noi perspective și modalități de analiză comparată a sistemelor politice apăreau, așadar, în orizontul începutului celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Una dintre acestea este

³⁹ Philippe Moreau Defarges, *Organizațiile internaționale contemporane*, Institutul European, Iași, 1998, pp.9-10.

⁴⁰ A. L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1896.

⁴¹ Moisei Ostrogorski, *Democracy and the Organization of Political Parties*, (2 vol.), Macmillan, London, 1902.

⁴² Roberto Michels, *Les parties politiques*, Flammarion, Paris, 1914.

⁴³ James Bryce, *Modern Democracies*, (2 vol.), Macmillan, London, 1921.

⁴⁴ Jean Blondel, *op.cit.*, p. 11.

developmentalismul legat de problemele decolonizării și modernizării noilor state ale lumii a III-a, precum și de cele ale societăților industriale și postindustriale occidentale.

Developmentalismul și noile politici comparate. Centrate pe problemele creșterii economice, dezvoltării sociale și modernizării politice, noile politici comparate apărute după al doilea război mondial s-au înscris în curentul cunoscut sub numele de *developmentalism*. Expresie a optimismului mai general caracteristic acestei perioade, optimism generat de performanțele științifico-tehnologice, victoria asupra fascismului și speranțele legate de procesul decolonizării, *developmentalismul* și noile politici comparate constituie o etapă specifică în istoria comparativismului politologic. Este vorba de etapa consacrată analizei și modelării proceselor de dezvoltare și modernizare prin care societățile mai puțin dezvoltate încep să dobândească caracteristicile societăților dezvoltate. În contextul diferențelor ideologice și culturale și a sensibilităților de ordin rasial, etnic, național sau religios, definirea dezvoltării și subdezvoltării, găsirea conceptelor și criteriilor operaționale specifice analizei proceselor de dezvoltare și modernizare au constituit preocupările noilor politici comparate în orizontul *developmentalismului* anilor 50, 60, ai secolului al XX-lea.

Dar, dacă premisa și promisiunea dezvoltării și modernizării reprezentau, în sine, partea bună a lucrurilor, pericolele veneau dinspre împărțirea lumii, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, în două mari sisteme: capitalismul democrat-liberal și comunismul sovietic. Această viziune manicheistă asupra sistemului mondial a conferit *developmentalismului* o anumită ambiguitate, repede exploatată de expansionismul sovietic și unele țări din "lumea a treia", dar și de teoriile "generale", globalizante și reduționiste emise de unele cercuri occidentale suspectate de "neo-imperialism". Din această perspectivă politic divizată, fiecare mișcare politică spre stânga - fie că avea loc în Cuba, Somalia, Angola, Laos sau Chile -, era percepută în Occident ca un succes pentru Uniunea Sovietică; în mod corespunzător, fiecare mișcare în favoarea democrației, fie că se întâmpla în Spania, Grecia, Brazilia sau Coreea de Sud, era adjudecată ca un succes pentru SUA și aliații acesteia. În plan ideologic, propaganda comunistă a apelat la teza marxist-leninistă a ascuțirii luptei de clasă dintre capitaliștii exploatare și proletarii exploatați. Transpusă, la scară planetară, această teză a luat forma opoziției dintre metropolele dezvoltate și coloniile subdezvoltate. Pe de altă parte, opoziția dintre țările capitaliste dezvoltate și țările comuniste autodefinite "în curs de dezvoltare" a devenit, de asemenea, un teren de manifestare a luptei de clasă generalizată la scară mondială. În același timp, teoriile "generale" ale dezvoltării emise de unele cercuri occidentale rămâneau doar niște încercări meritorii, dar simplificatoare, de copiere și transpunere a modelului occidental de dezvoltare și modernizare în condiții diferite de schimbare socială. De fapt, problema politică pentru tinerele state naționale consta în combinarea decolonizării cu redirecționarea naționalismului pe linia democratizării instituțiilor statului și creării economiei de piață. Colonialismul devenea, în aceste condiții, mai degrabă tutelar decât hegemonic, iar instituțiile democratice erau concepute ca instrumente ale construcției statului național și ale arbitrării economiei de piață. Democrația în plan politic și piața în plan economic creau, în fond, un sistem de dublă

piață: politică și economică care, pentru adepții comunismului era considerat un sistem de natură “neo-imperialistă”.

Competiția dintre sistemul democrat-liberal și cel totalitar-comunist a avut multiple consecințe în țările occidentale, iar una dintre cele mai importante în orizontul analizei comparate, a fost apariția celor două modalități, alternative, de concepere a developmentalismului: *teoriile modernizării și teoriile dependenței*. Teoriile modernizării descind din modelul analitic practicat de Max Weber pentru cercetarea rolului eticii protestante în apariția “spiritului capitalismului”. Printre teoreticienii modernizării se numără un grup de importanți specialiști în analiza comparată și în studiile de caz: Gabriel Almond, Samuel Huntington, David Apter, Lucian Pye, Myron Weiner, Leonard Binder, Edward Shils, Talcott Parsons. Pentru partizanii teoriei modernizării, “decolonizarea plus creșterea economică plus democratizarea” constituie formula obținerii independenței de sub patronajul colonialismului tutelar. Având drept model analiza capitalului și a sistemului capitalist efectuată de Karl Marx, teoriile dependenței - susținute de economiști precum Paul Baran și André Gunders Frank, istorici ca Paul Anderson și Eric Hobsbawm sau politologi precum Gavin Kitching, Colin Leys și Benedict Anderson -, consideră că la baza colonialismului stă o strategie a hegemoniei și dominației imperialiste ce trebuie atacată în principiu și în practică.

Eliberat de conotațiile ideologice ale tiermondismului de inspirație sovietică, dar și de tentațiile reduționiste sugerate de o posibilă “pax americana”, conceptul de “dezvoltare socială” își poate recăpăta valoarea teoretică și operațională pentru analiza comparată, dacă este înțeles ca: *ansamblul proceselor de multiplicare integrată a rolurilor și structurilor funcționale specifice unui anume tip de societate*. Aceasta înseamnă că dezvoltarea socială presupune corelarea dezvoltării economice, politice, culturale în contexte social-istorice diferite. Concepțiile și proiectele de dezvoltare, obiectivele și mijloacele de realizare trebuie să se diferențieze în funcție de nivelul de civilizație atins de societatea respectivă, opțiunile și prioritățile avute în vedere, raportul de forțe dintre actorii politici, calitatea profesională, morală și motivațiile persoanelor angajate, factorii contextuali imprevizibili. De aceea, criteriile și standardele dezvoltării sociale trebuie adecvate domeniilor, societăților, zonelor și regiunilor avute în vedere. Suntem de acord, în aceste condiții, cu mesajul “modelului occidental reconsiderat”, conform căruia dezvoltarea socială nu mai este considerată un *simplu transfer* de instituții și mode, ci o *profundă transformare* a structurilor inoperante și a mentalităților retrograde. Crucială pentru istoria țărilor subdezvoltate, decizia modernizării prezintă, însă - după cum sublinia și Daniel Lerner -, “o foarte complexă matrice a experienței ce trebuie evaluată. Una este să aduni caracteristicile comune societăților moderne și, cu totul altceva, să planifici transferul rațional al acestor ‘item’ -uri de la societățile mai dezvoltate la cele mai puțin dezvoltate - căci fiecare asemenea transfer de la emitent presupune o transformare la nivelul receptorului. Nu există o formulă rațională pentru transferul instituțiilor. Modernizarea operează mai degrabă printr-o transformare a instituțiilor ce poate fi realizată numai prin transformarea indivizilor”⁴⁵.

⁴⁵ Daniel Lerner, *Modernization (Social Aspects)*, în: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 10, The Macmillan Company & The Free Press, 1968, p. 388.

Dincolo de efectele politizării asupra analizei comparate, important este că developmentalismul a reușit să extindă, în spațiu și timp, politicile comparate. Având în vedere, așadar, diversitatea dimensiunilor și nivelurilor comparativismului politologic, apreciem că un aspect important asupra căruia trebuie să stăruim este cel al sferei și problematicii noilor politici comparate. Astfel, în anii 50 - 60 ai secolului al XX-lea, în epoca de avânt a noilor politici comparate și a programelor de cercetare inițiate de Gabriel Almond și colegii săi sub tutela lui American Social Science Research Council's Committee -, Harry Eckstein observa că analiza politică comparată se caracterizează prin “redeșteptarea interesului pentru comparațiile la scară mare, lărgirea concepției asupra naturii politicii și a ceea ce este relevant în viața politică, creșterea atenției acordate problemelor teoretice de rază medie privind determinarea tipurilor comportamentelor și instituțiilor politice”⁴⁶. Respingând accentul pus până atunci pe studiul lumii dezvoltate, al țărilor occidentale și SUA în special, G. Almond și colegii săi au extins cercetările comparative, din punct de vedere teoretic și metodologic, spre sistemele politice din lumea a treia, țările subdezvoltate și în curs de dezvoltare.

Prin lărgirea cadrului geografic, diversificarea studiilor de caz, îmbogățirea problematicii, noile politici comparate efectuate în orizontul developmetalismului au contribuit la aprofundarea analizei sistemelor politice și, implicit, la o reevaluare mai realistă a înseși concepției asupra politicului. În esență, depășirea perspectivei juridist-normative și a cadrului analitic instituționalist a dus la o mai mare deschidere a științei politice spre viața politică reală în contextele sale sociale, economice, culturale. Vom ilustra cele afirmate cu un exemplu convingător. Plecând de la temele clasice ale științei politice, Gabriel A. Almond și Sidney Verba au reușit să forjeze conceptul de “cultură civică” prin care au operaționalizat și îmbogățit conceptul de “sistem politic”, precum și pe cele de “democrație”, “cultură politică”, cultură politică democratică”. “În această carte - scriu autorii -, ne preocupăm de un număr de teme clasice ale științei politice: de ceea ce grecii numesc ‘virtutea civică’ și de consecințele ei pentru eficiența și stabilitatea corpului politic democratic; de asemenea de tipul de viață comunitară, de organizarea socială și de creșterea copiilor care sprijină virtutea civică. Utilizând cercetarea prin sondaje de opinie pentru a studia aceste teme clasice, noi folosim de asemenea practica tradițională bazându-ne pe cele mai precise metode care ne stau la dispoziție pentru a studia aceste probleme. (...). Cinci mii de oameni - britanici, germani, italieni, mexicani și americani - au fost supuși interviului pentru a ne asigura datele (...) asupra problemelor democrației și participării politice într-un sens extrem de real”⁴⁷. Această amplă cercetare a verificat teza conform căreia - în plus față de performanțele politice, economice, sociale -, valorile, atitudinile și deprinderile joacă un rol important în procesele de democratizare și, implicit, în conceperea sistemului politic.

Așadar, una din contribuțiile lui Almond și Verba la emanciparea științelor politice de sub tutela instituționalismului a constat în demonstrarea tezei conform

⁴⁶ Harry Eckstein, *A Perspective on Comparative Politics, Past and Present*, în Eckstein H. and Apter D.E., eds., *Comparative Politics. A Reader*, Free Press, New York, 1963, p.22.

⁴⁷ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, CEU Press, Editura du Style, București, 1996, pp. 27, 28.

căreia dezvoltarea și menținerea unei democrații stabile depinde de un anumit set de atitudini politice și civice, de un anumit nivel al culturii politice a cetățenilor. Adevărul conform căruia, “nu poate exista democrație în afara unei culturi politice democratice” a devenit un criteriu hotărâtor pentru a decide caracterul democratic al unui regim politic. Or, cultura politică a unei societăți, în particular cultura civică, se referă la modul în care este internalizat sistemul politic în cunoștințele, sentimentele și evaluările populației. Cu alte cuvinte, cultura civică - adică cultura politică democratică -, corelează constituțiile și structurile instituționale cu psihologiile umane, normele și regulile cu tipurile umane și caracteristicile culturale ale unei societăți date. Aceasta înseamnă că, noile politici comparate au trebuit să se deschidă cercetărilor sociologice, psihologice, antropologice și etnologice prin care s-a acumulat un imens și necesar material documentar. Și, mai înseamnă ceva foarte important: cultura civică - garant real al civilizației democratice -, trebuie implementată în straturile largi și diverse ale populației prin învățare și practicare metodică, adică prin instrucție și educație sistematică!

Developmentalismul a adus în vizorul analizei comparate societăți extrem de diferite în ceea ce privește tipul de economie, instituții politice și modele culturale, dar grila de evaluare și interpretare a rămas aceea a modernității occidentale. Bazată pe o scală de distincții majore - teocratic vs. secular; status vs. contract; precapitalist vs. capitalist; manufactură vs. industrie; static vs. schimbare; solidaritate organică vs. solidaritate mecanică; comunitate vs. societate; autoritate tradițional-paternalistă vs. autoritate legal-rațională -, grila de evaluare și interpretare a comparativismului developmentalist centra, din capul locului, analiza comparată pe problematica schimbării și dezvoltării în sens occidental. De aici, accentul pus pe instituționalizarea, internalizarea și socializarea normelor și valorilor modernității occidentale, adică a culturii și civilizației capitalismului democrat-liberal caracterizat prin: creștere economică autosusținută, reprezentare politică democratică, norme secular-raționale și pragmatice de organizare, mobilitate socială verticală (în ierarhia socială) și orizontală (spațială). În pofida contribuției reale a cercetărilor comparate în orizontul developmentalismului, acestea au fost criticate deoarece ar percepe politicul mai mult ca reflex al proceselor economice și sociale desfășurate în sistemele globale. Dacă instituționaliștii au fost criticați pentru inabilitate în abordarea diferențelor dintre state și insuficiență în explicarea complexității sociale, developmentaliștii au fost, la rândul lor, criticați datorită teoriilor prea generale și scăderii importanței explicative a sistemului politic în contextul sistemului social global. Insuficiențele comparativismului instituționalist și ale celui developmentalist au provocat analiza comparată inspirând, în ultimele decenii, o nouă orientare teoretico-metodologică: neo-instituționalismul.

Neoinstituționalismul este termenul prin care se desemnează una dintre orientările cele mai recente și active, nu numai în politicile comparate ci, în general, în științele politice. În mare, se poate spune că neoinstituționalismul este o combinație de instituționalism și developmentalism, apărută în urma “revoluției behavioriste” din științele politice. Spre deosebire de instituționalismul clasic, noul instituționalism folosește datele și informațiile obținute prin cercetările de teren asupra proceselor dezvoltării și modernizării pe care le prelucrează prin analize cantitative și calitative. În timp ce vechiul instituționalism se mulțumea cu descrierea instituțiilor sau analiza constituțională a acestora, noul instituționalism este deschis sociologiei și psihologiei politice, oferind explicații multi-cauzale și multi-factoriale; el caută, în permanență,

raporturile dintre variabilele dependente și cele independente. Analiza neo-instituțională poate utiliza, totodată, rezultatele analizei comportamentului actorilor individuali și colectivi angrenați în viața politică.

O altă deschidere importantă a neoinstituționalismului se referă tocmai la capacitatea acestuia de a fi utilizat în analiza comparată a sistemelor politice. Fiecare țară tinde să-și privească propria politică ca specifică și, în raport cu politica oricărei țări, ca un caz propice comparării. Analiza politică americană, de exemplu, este preocupată de impactul separației puterilor - legislativă, executivă, judecătorească -, asupra procesului luării deciziilor în contextul unei guvernări federaale⁴⁸. Știința politică britanică a devenit mai preocupată de rolul primului ministru, mai ales după prestația “prezidențială” a Doamnei Margaret Thatcher⁴⁹. Analiza politică din Suedia, în tradiția statului bunăstării generale, a devenit mai atentă la schimbările survenite în ultimul deceniu în longevivul său sistem politic social-democrat⁵⁰. Și lista ar putea continua. Important este faptul că neo-instituționalismul este capabil să se “muleze” pe realitățile sociale în mișcare, corelând analiza instituțională cu particularitățile sociale și psihice ale populației, dinamica instituțională cu procesele dezvoltării sociale și modernizării politice.

Printre temele de interes abordate de neoinstituționalism, menționăm: rolul instituțiilor statului și ale administrației publice centrale și locale în implementarea politicilor publice; coalițiile partidelor în lupta pentru schimbare; reacțiile partidelor politice la provocările economicului; rolul elitelor, oamenilor politici și birocrăției în dezvoltarea socială și modernizarea politică; cultura politică, cultura civică, democrația și democratizarea; studiile comparative pe baza datelor statistice; legătura dintre capitalismul industrial și democrația parlamentară; tranziția de la regimurile autoritare și totalitare spre democrație; cercetările în orizontul alegerii raționale cu aplicații la “dubla piață”: economică și politică. Se constată din simpla enumerare a temelor că neo-instituționalismul este mai puțin preocupat de analiza constituțională și mai înclinat spre analiza economică, atât timp cât este preocupat de politicile fiscală și monetară, bănci, piețe și globalizare. Dar, el este preocupat și de localizarea schimbărilor în procesul legislativ, de schimbările cu impact din politicile de partid, de genul mitterandismului, thatcherismului or reaganismului. “În general, se poate spune că neo-instituționalismul este mai conectat la teoria socială și politică și mai puțin la filosofia politică decât predecesorul său și, de asemenea, mai angajat în economia politică”⁵¹.

Toate studiile de politici comparate - fie ele instituționaliste, developmentaliste sau neoinstituționaliste -, se confruntă cu o situație tipică: pe de o parte, preocuparea pentru identificarea optimă a unității de observație și analiză (țară, zonă, regiune), iar pe de altă parte, emiterea, pe baza cercetărilor de teren, a propozițiilor cu forță explicativă și generalizatoare. Rezultă de aici, în mod inevitabil, o tensiune între concret și abstract, individual și general, subiectiv și obiectiv, analiză obiectivă și partizanatul ideologic. În timp ce noile politici comparate și

⁴⁸ M. Fiorina, *Divided Government*, Macmillan, New York, 1992; de asemenea, C. O. Jones, *The Presidency in a Separated System*, Brooking Institution, Washington D.C., 1994.

⁴⁹ M. Foley, *The Rise of the British Presidency*, Manchester University Press, Manchester, 1993.

⁵⁰ J. -E. Lane, *The Decline of the Swedish Model*, în: *Governance*, N° 8, 1995, pp. 579-590.

⁵¹ David Apter, *op.cit.*, p. 389.

developmentalismul anilor 50-60 ai secolului al XX-lea își focalizau atenția pe tendințele generalizatoare, relațiile universale și comparațiile globale, tendința cercetărilor comparate neo-instituționaliste din ultimele decenii este spre descoperirea relevanței contextului. Dacă universul analizei comparate cunoaștea o extindere firească în perioada developmentalismului - acesta încercând să cuprindă tot mai multe cazuri și situații în vizorul cercetării -, în ultimele decenii analiza neo-instituționalistă impune o necesară redimensionare a cadrelor și unităților de analiză. Comparativismul developmentalist prezenta o tentă globalizantă deoarece se constituia ca o replică rapidă a științei politice, confruntată cu apariția noilor state în condițiile decolonizării. Prematură sau nu, această tentă se cerea contracarată de o atentă analiză neo-instituționalistă, contextuală, prudentă în raport cu generalizările și formulările globalizante.

Științele politice – inclusiv politicile comparate -, furnizează cadre conceptuale și analize teoretice cu finalitate practică. Cauzele diferitelor fenomene și procese sunt descoperite și corelate, din ele extrăgându-se concluzii generale și consecințe practice ce urmează a fi verificate prin analize empirice și politici curente. De aceea, orientările cele mai importante din cadrul politicilor comparate: *instituționalismul*, *developmentalismul*, *neoinstituționalismul* -, trebuie privite ca expresii complementare ale unei cunoașteri teoretice și experiențe practice continue. În cea mai mare măsură, analizele și considerațiile teoretice din sfera politicilor comparate și a relațiilor internaționale prezintă un coeficient de probabilitate. Cunoștințele teoretice trebuie verificate în practică, criteriile de alegere a unei orientări teoretice sau a alteia rămânând credibilitatea și gradul lor de verificare empirică.

Bibliografie

ALMOND, A. Gabriel, POWELL, Jr. Bingham G., MUNDT, J. Robert, *Comparative Politics. A Theoretical Framework*, Harper Collins College Publishers, New York, 1993.

ALMOND, A. Gabriel, VERBA, Sidney, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, CEU Press, Editura Du Style, București, 1996.

APTER E. David, *Comparative Politics: Old and New*, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 372-397.

BLONDEL, Jean, *Généralités: le comparatisme*, în *Traité de science politique*, vol. 2, *Les régimes politiques contemporaines*, publié sous la direction de Madeleine Grawitz et Jean Leca, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, pp. 1-26.

BLONDEL, Jean, *Comparative Government. An Introduction*, second edition, Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, London, 1995.

CARPINSCHI, Anton & BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului. Tratat*, vol. 1, Editura Universității "A.I.Cuza" Iași, 1998.

DALTON J. Russell, *Comparative Politics: Micro-behavioral Perspectives*, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 336-352.

DOGAN, Mattei și PELASSY, Dominique, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, Editura Alternative, București, 1993.

DUVERGER, Maurice, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, t. 1, *Les grandes systcmes politiques*, 16-čme édition, Presses Universitaires de France, Paris, 1985.

HAGUE, Rod, HARROP, Martin & BRESLIN, Shaun, *Comparative Government and Politics. An Introduction*, 4 th edition fully revised & updated, Macmillan, 1998.

HEYWOOD, Andrew, *Politics*, Macmillan, 1997.

LANE, Jan-Erik and ERSSON, Svante, *Comparative Politics. An Introduction and New Approach*, Polity Press, Cambridge, 1994.

MAIR, Peter, Comparative Politics: An Overview, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 339-335.

MARSH, David and STOKER, Gerry (edited by), *Theory and Method in Political Science*, Macmillan Press Ltd, London, 1995.

MÉNY, Yves, *Politique comparée*, 2-čme édition, Montchrestien, Paris, 1988.

QUERMONE, Jean-Louis, *Les régimes politiques occidentaux*, deuxième édition, Editions du Seuil, Paris, 1986.

RAGIN C. Charles, BERG-SCHLOSSER, Dirk, DE MEUR, Gisčle , *Political Methodology: Qualitative Methods*, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 749-768.

SARTORI, Giovanni, *Compare Why and How: Comparing, Miscomparing and the Comparative Method*, în volumul *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance*, edited by Mattei Dogan and Ali Kazancigil, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1994, pp. 14-34.

VULLIERME, Jean-Louis, *Le concept de système politique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989.

WHITEHEAD, Laurence, *Comparative Politics: Democratization Studies*, în volumul: *A New Handbook of Political Science*, edited by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, Oxford University Press, 1996, pp. 353-371.